

‘Het begint met woorden’

Lezing door Lotfi El Hamidi

1 december 2024

Soms vraag ik me af waarom de ene historische gebeurtenis tot het collectieve geheugen behoort en de andere niet. Anders gezegd, waarom het ene geschiedenisverhaal bij het grote publiek beklijft en het andere niet of nauwelijks een belletje doet rinkelen. De inval van de Duitsers, het bombardement op Rotterdam en de Jodenvervolging zijn voor de meeste Nederlanders kenmerkende gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog, die via herdenkingen en structureel geschiedenisonderwijs tot het collectieve bewustzijn behoren. Ze spreken als vanzelf tot de verbeelding. Maar de brandende kampongs van generaal Spoor of zelfs de relatief recente massamoord in Srebrenica hebben zich niet op een soortgelijke manier kunnen nestelen in het collectief geheugen.

Over laatstgenoemde gebeurtenissen kun je misschien stellen: ze vonden plaats buiten de eigen landsgrenzen, buiten het zicht, niet alleen geografisch maar ook gevoelsmatig ver weg. Zulke historische episodes ‘beklijven’ niet vanzelf, ze moeten verteld worden, verbeeld en gedeeld. De kracht van de herhaling moet er vervolgens voor zorgen dat het een al dan niet bescheiden plek krijgt in de nationale herdenkingscultuur — al is dat nog altijd geen gegarandeerde uitkomst.

Maar ook gebeurtenissen dichterbij huis kunnen (lange tijd) vergeten of genegeerd worden. Of domweg onbekend zijn. Vraag een willekeurige Nederlander anno nu naar de razzia van Rotterdam. Grote kans dat je glazig wordt aangekeken. Dat is, voor de helderheid, geen verwijt. Het woord ‘razzia’ alleen al, een verbastering van een oorspronkelijk Arabisch woord voor ‘strooptocht’, klinkt voor menig (jonge) Nederlander ongetwijfeld als een in onbruik geraakte term. In Duitsland duikt nochtans ‘razzia’ regelmatig op in nieuwsberichten over politie-invallen, ironisch genoeg bij de oosterburen kennelijk geen besmet woord. Terwijl je dat woord onmogelijk los kan zien van een van de meest ingrijpende maatregelen tijdens de Duitse bezetting – de grootschalige, georganiseerde actie van de nazi’s in november 1944, waarbij in twee dagen tijd 52.000 mannen van tussen de zeventien en veertig jaar werden opgepakt en ter werk werden gesteld in Duitsland.

Op 10 en 11 november 1944, een half jaar vóór de uiteindelijke bevrijding van Nederland, zal de razzia het laatste grote ‘bevel’ (bezettters grossieren altijd in eufemismen) van de Duitsers in Rotterdam zijn. Na het trauma van het bombardement werd weer een gat geslagen in het hart van Rotterdam, weliswaar zonder bommen en kogels, maar met psychologisch geweld. Het schrikbewind van de Duitse bezetter door middel van intimidatie, angst en dreiging van dodelijk geweld, kreeg het voor elkaar om in twee dagen meer dan 50.000 mannen te verzamelen en richting het oosten af te voeren. Rotterdamse

families achterlatend zonder mannen in de 'weerbare' leeftijd. Of zoals de Rotterdamse journalist Roland Vonk het beschreef: 'Rotterdam werd voor een belangrijk deel 'ontmand'.'

Lange tijd werd aangenomen dat naar schatting vijfhonderd mannen niet meer terugkwamen. Inmiddels wordt door sommigen op basis van statistiek aangenomen dat er waarschijnlijk rond de tweeduizend doden zijn gevallen. Een groot deel komt getraumatiseerd thuis, en de meeste mannen zullen hun barre tochten en ervaringen in de werkkampen opkroppen. Na de oorlog zal de razzia mede daarom lang niet de aandacht krijgen die het verdient.

Langzaam maar zeker is er veel meer bekend geworden over de razzia en de gevolgen ervan. Aan beelden en verhalen geen gebrek meer, en ze sijpelen tachtig jaar na dato nog altijd binnen. Zo lees ik het verhaal van Han Thans, 101 jaar oud, in gesprek met RTV Rijnmond-verslaggever Marcia Tap, over zijn ervaringen op 10 november 1944. Hoe hij als jonge twintiger ondanks het Duitse bevel en het gevaar om beschoten te worden, aan de razzia probeert te ontkomen. De spontane poging onder te duiken lukt niet, Thans wordt alsnog afgevoerd en na een boot- en treinreis belandt hij als dwangarbeider in een betonplatenfabriek in het Ruhrgebied. Stoïcijns vertelt Thans hoe hij ternauwernood een Britse luchtaanval ontwijkt, de doodsangsten die hij toen uitstond lacht hij nu weg.

Bij het lezen van dit gesprek blijf ik haken bij de laatste vraag, of hij er in zijn latere leven nog last heeft gehad van zijn herinneringen aan de razzia tachtig jaar geleden. Han Thans blijft even stil en antwoordt vervolgens van niet, omdat hij 'in vergelijking met anderen [het] niet zo slecht [heeft] gehad'.

Het is een bekend coping-mechanisme van overlevenden, en bij de slachtoffers van de razzia van november 1944 is dat niet anders: er zijn altijd anderen die erger hebben moeten doorstaan, fysiek blijvend gewond zijn geraakt, (nog meer) familieleden hebben verloren. De Duitse vernietigingskampen in Oost-Europa en de kampen in Indonesië tijdens de Japanse bezetting zijn van een andere orde, dan de *Arbeitseinsatz*, de gedwongen tewerkstelling van Nederlandse mannen aan het einde van de oorlog. Maar dat is mijns inziens de valkuil als het gaat om het onder de aandacht brengen van oorlogsleed: het is geen concurrentiestrijd. Het is een kwestie van brede erkenning van wat oorlog en tirannie met de *gehele* samenleving doet.

Dus nogmaals het devies: deze verhalen moeten verteld worden, verbeeld en gedeeld. De kracht van de herhaling en fysieke herdenkingspunten moeten ervoor zorgen dat het beklijft. Maar daarmee zijn we er nog niet.

Want waarom herdenken we, en waarom zou de razzia per se een plek moeten krijgen tussen al die andere herdenkingen die om aandacht vechten? Welke les kunnen we uit die gebeurtenis trekken die ook vandaag relevant is? Oftewel, hoe maak je van de razzia van 1944 een hedendaags verhaal?

De geschiedenis is geen eerste hulp bij ongelukken, maar kennis van het verleden kan wel helpen bij het herkennen van onrecht. Ook in een vrij land als Nederland, waar geen sprake is van oorlog, bezetting of tirannie, kan democratische erosie plaatsvinden, met gevolgen voor fundamentele burgerrechten. Vrijheid wordt niet altijd vertrapt onder soldatenlaarzen; vrijheden worden meestal eerst uitgehold, in kleine stapjes, soms zo langzaam dat je het niet eens doorhebt.

Een bekend hedendaags voorbeeld is het afkalven van het recht op privacy. Je hebt niks te vrezen als je niets te verbergen hebt, wordt er dan gezegd, maar daar begint juist de ondermijning. Want waar eindigt het? Een overheid die controleert en bespiedt zal natuurlijk nooit tot een punt komen waarop het zegt dat het nu wel genoeg weet. (Ik moet trouwens denken aan een oude poster van Loesje, met de tekst: 'Ik heb niets te verbergen... maar dat hoeven zij niet te weten').

Laten we Rotterdam als casus nemen, aangezien we het toch over Rotterdam hebben, waar een aantal jaren geleden een omstreden algoritmesysteem van de overheid werd ingezet om persoonsgegevens te verzamelen en risicoprofielen op te stellen. In 2018 werden de 25.000 inwoners van Bloemhof en Hillesluis in Rotterdam-Zuid doorgelicht, waarbij één op de tien huishoudens uiteindelijk in een risicoregister zijn geplaatst vanwege 'een verhoogde kans op fraude en/of andere misdrijven'. Door deze signalering konden interventieteams van de sociale dienst een huisbezoek brengen. Dat ging om zo'n twaalfhonderd adressen. Toenmalig SP-fractieleider Aart van Zevenbergen vergeleek deze praktijk in een gemeenteraadsdebat met een razzia. De term werd door andere raadsleden en burgemeester Aboutaleb niet op prijs gesteld, juist ook vanwege de historische weerklank. 'We komen niet onaangekondigd langs, en zullen keurig aan mensen melden waarom we langskomen', verzekerde de toenmalige burgemeester. Bovendien konden bewoners zo'n huisbezoek weigeren, overigens zonder erbij te vermelden wat voor gevolgen zo'n weigering had voor hun uitkering.

Vergelijkingen met de oorlog gaan meestal mank, maar toch wil ik een lans breken voor Van Zevenbergen, juist vanwege zijn gebruik van de term 'razzia'. Je kunt het namelijk ook beschouwen als alertheid. De Toeslagenaffaire liet al zien hoe destructief overheidsmacht kan zijn voor burgers die ten onrechte werden beschuldigd van fraude en vermalen werden door een meedogenloos systeem. Waarom zouden burgers dan de overheid een niet-transparante controlesysteem toevertrouwen waar zij zelf niet om gevraagd hebben? Het controleren van zulke macht is geen sinecure.

In een tijd waarin vrijheden wereldwijd onder druk staan is alertheid meer dan ooit geboden, ja ook in Nederland. Zo brengt de radicaal-rechtse verkiezingszege vorig jaar alle latente vreemdelingenhaat prompt in het centrum van de macht. Dan worden extreme uitspraken over buitenlanders en moslims die in het verleden nog werden weggewuifd als een randverschijnsel niet alleen 'normaal' maar ook gevaarlijk.

Maar hebben kiezers hier niet op gestemd? Een meerderheid van Nederland wil kennelijk minder Marokkanen, heeft geen moeite met een harteloos asielbeleid, en wil misschien

een nietsontziende fraudejacht, vooral in de wijken die bewoond worden door Nederlanders met een migratieachtergrond. Dat daarmee de rechtsstaat op de helling gaat zal ze worst wezen. Als de grenzen maar dichtgaan en geen asielzoeker binnen kan komen, dan belanden we vanzelf in een paradijs.

Maar democratie is geen wedstrijd met een *winner takes it all*. Een democratische rechtsstaat beschermt juist de minderheden tegen een potentiële tirannieke meerderheid. Maar de rechtsstaat is net zo sterk of fragiel als degenen die haar moeten handhaven. De afgelopen kabinetten hebben al behoorlijk getornd aan de fundamenten van die rechtsstaat. Met het huidige kabinet hoeven we ons geen illusies te maken over mogelijke herstelwerkzaamheden aan die fundamenten.

Wanneer politici, zoals nu, hun deportatiefantasieën de vrije loop laten, worden de geesten in de samenleving rijp gemaakt voor gedwongen uitzettingen. Het heeft wat voeten in de aarde voordat zoiets tot beleid gemaakt kan worden, maar de wijze waarop nu al wordt gesproken over de meest kwetsbaren in de samenleving, zoals asielzoekers, statushouders en ongedocumenteerden, is 'afschrikwekkend' bedoeld. 'Ze' moeten niet denken dat hun aanwezigheid in dit land op prijs wordt gesteld. 'Ze' kunnen beter maar gaan, voordat het lelijk kan worden.

Neem de huidige wens om Syriërs weer terug te sturen naar hun land van herkomst, en zelfs banden aan te knopen met een van de wreedste regimes ter wereld, terwijl het bekend is dat mannen in Syrië dienstplichtig zijn en bij weigering in martelkerkers eindigen, of erger. Wanneer je de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog herdenkt moet je je realiseren dat sommigen vandaag de dag vergelijkbare gruwelen aan den lijve hebben ondervonden. En tegen die mensen zegt de overheid nu: je krijgt hooguit een sobere opvang, grote kans dat je onder de blote hemel op het gras moet slapen, en als het je niet bevalt mag je terug naar waar je vandaan komt. Oftewel, kies maar hoe je wil creperen, maar creperen zul je.

De les van de razzia laat zich denk ik samenvatten in twee woorden: wees alert. Politici die hardop zeggen wat ze denken moet je uiterst serieus nemen. Wanneer iemand met een nogal electoraal potentieel 'minder Marokkanen' zegt te gaan regelen, niet binnenskamers maar in het openbaar, dan moet je ervan uitgaan dat hij het meent. Zie het tempo waarmee het kabinet na de geweldsexplosie in Amsterdam half november verregaande maatregelen aankondigde, van het zwaarder straffen van daders met een migratieachtergrond tot het afpakken van de Nederlandse nationaliteit. Dat is niets minder dan het voorsorteren op een situatie met eersterangs- en tweederangs burgers. Rechtsongelijkheid dus. *Mind you*, de grootste regeringspartij ziet in de Israëlische aanpak op de bezette Westelijke Jordaanoever een voorbeeld van hoe je omgaat met mensen die zich niet schikken naar een tweederangs burgerschap.

De huidige politieke werkelijkheid dwingt in ieder geval minderheden en burgers die nog geloven in een rechtsstaat na te denken over wat vrijheid betekent. Maar ook: hoe vrijheid te verdedigen. *'Een volk dat voor tirannen zwicht/ zal meer dan lijf en goed verliezen/ dan*

dooft het licht’, zo luiden de beroemde regels van verzetsman en dichter Henk van Randwijk. Dat is inmiddels geen waarschuwing meer maar een opdracht.

Het begint met je uitspreken, omdat het altijd begint met woorden. Wanneer er op de deur wordt gebonsd, is het natuurlijk al veel te laat – dat leert de oorlog ons. Het is het laten passeren van het ontoelaatbare dat uiteindelijk leidt tot normalisering van verwerpelijk gedachtegoed. Wat dertig jaar geleden een taboe was, werd tien jaar later al minder een taboe, en twintig jaar later geen taboe. Nu bekijkt de overheid de ‘juridische haalbaarheid’ van plannen die op de eerste plaats nooit op tafel gelegd hadden mogen worden. Zo wordt de democratie dus van binnenuit ondermijnd.

En daarom herdenken we.

Lotfi El Hamidi is historicus en journalist. Na zijn Martin van Amerongen-fellowship bij De Groene Amsterdammer is hij sinds 2017 werkzaam bij NRC, waar hij chef bij de opinieredactie is. Zijn boek Generatie 9/11. Migratie, diaspora en identiteit werd genomineerd voor de PrinsjesBoekenprijs 2023.

Deze lezing werd op uitnodiging van stichting de Zoek naar Schittering uitgesproken in het kader van ‘Verhaal van mijn vader. Plaatsen van scheiding worden plaatsen van verbinding’ waarin de grote razzia van Rotterdam en Schiedam centraal staat, die in 2024 op 10 en 11 november, 80 jaar geleden, plaatvond, in 1944. Het project werd in samenwerking met en mede op initiatief van Fenneke Hordijk uitgevoerd door de stichting. Door de verzamelplaats Sluisjesdijk te markeren met verhaalfragmenten van gedeporteerden, geven hun persoonlijke verhalen stem aan de geschiedenis. Om deze te laten spreken in het nu, op één van deze plaatsen van scheiding. In het kader daarvan liep de expositie ‘Stemmen van de razzia’, een omvangrijk activiteitenprogramma en lesaanbod voor Charloisse scholen van november tot en met 1 december 2024.

Stichting Razzia Monument Rotterdam, die het stedelijk monument aan de Parkkade realiseerde, is onze gewaardeerde hoofdpartner van ‘Verhaal van mijn vader’. We werkten daarnaast samen met onze partners het Dokhuis, het Stadsarchief Rotterdam, Museum Rotterdam, Verhalenhuis Belvédère, stichting Historisch Charlois, Woonstad en de RET, die het project mede mogelijk maken.

Ook zijn we de heer Ron Schuurmans en de families Hoogenboom en Hordijk en diverse nabestaanden van de gedeporteerden uit 1944 en anderen erg dankbaar voor hun verhalen, documenten, enthousiasme en de goede samenwerking.

‘Verhaal van mijn vader’ was niet mogelijk zonder alle financiers en deze partners die hun steun verleenden en zich aan dit project verbonden - heel veel dank!

Meer informatie:

Stadsarchief Rotterdam
over Razzia van Rotterdam
en Schiedam

Meer achtergrond en info via
de stichting de Zoek naar
Schittering

